

ні норми III Литовського статуту і Соборного уложення 1646 р.

Аналіз об'єктів державних злочинів за Зводом говорить про те, що, по-перше, в Україні у першій половині XVIII ст. була розвинута юридична думка; по-друге, система державних злочинів, якщо судити за їх складами та об'єктами, відповідала аналогічній системі Російської імперії. Це дає змогу зробити припущення, що в той історичний період упорядники Зводу розуміли, що Україні не визволитися з-під влади Росії і тому слід рахуватися з основними встановленнями цієї держави. Упорядники, мабуть, сподівалися, що слідування законам Росії в одній сфері (в даному разі — в боротьбі з державними злочинами) дозволить Україні одержати можливість самостійно регулювати цивільно-правові та інші відносини згідно з українськими звичаями та правовими встановленнями.

Надійшла до редколегії 08.05.97

В. ТРУБНИКОВ, проф. НЮА України

ПОРЯДОК І ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО СПРИЯННЯ ЗВІЛЬНЕНІМ ВІД ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ (20—30-ті РОКИ)

У перші роки існування радянської держави спостерігається прагнення до застосування заходів, спрямованих не тільки на реорганізацію відбування покарання у виді позбавлення волі, диференційованого застосування виправно-трудо-вих заходів сприяння щодо засуджених, а й на перебудову усіх організаційних і правових форм роботи із звільненими з місць позбавлення волі. У той же час з ліквідацією пенітенціарних установ царської Росії припинили своє існування і без того небагаточисленні благодійні та патронатські товариства.

6 січня 1918 р. при НКЮ створюється тюремна колегія для «завідування усіма галузями тюремного побуту і вироблення основних засад широкої реформи тюремних установ і тюремної справи». До завдань бюро колегії входило утворення комісій з «громадського сприяння звільнюваним (реформа колишнього патронату)»¹.

¹ О создании тюремной коллегии: Постановление НКЮ РСФСР от 6 января 1918 г. // СУ РСФСР. 1918. № 5. Ст. 223.

Відповідно до «Тимчасової інструкції про позбавлення волі, як заходу покарання і відбування такого»¹ у складі карального органу НКЮ та його органів на місцях було створено підрозділ з надання допомоги особам, які відбули покарання. До його функцій входила організація нагляду і піклування за особами, які відбули покарання, надання допомоги, утворення патронатів при місцевих Радах. Відповідною постановою НКЮ від 25 листопада 1918 р. судам надавалося право покладати обов'язки по нагляду і спостереженню за умовно звільненими на органи радянського патронату².

В той же час в декреті РНК РРФСР від 21 березня 1921 р. «Про позбавлення волі і про порядок умовно-дострокового звільнення» про патронати нічого не говориться³. У дійсності ж прагнення створити органи патронату не було здійснено внаслідок нестачі коштів і незрозумілості форм, в які мала вилитися організація патронату⁴.

Політична і економічна ситуація, що склалася на той час в країні, обумовила те, що основним профілактичним заходом боротьби з рецидивом стала допомога звільненим з місць ув'язнення. Згідно з ст. 10 ВТК РРФСР 1924 р. для найбільш успішної боротьби зі злочинністю і попередження нових злочинів виправно-трудова систему РРФСР мали бути доповнити установи, які надавали різні види допомоги звільненим з місць позбавлення волі⁵. Виходячи з тексту ст. 227 ВТК діяльність таких установ складалася із: надання матеріальної допомоги бідним ув'язненим; надання необхідної підтримки при поверненні на батьківщину або на місце постійного проживання після звільнення із місця ув'язнення; надання після звільнення із місця ув'язнення на перший час приміщення та харчів на пільгових умовах; надання позик на придбання робочих інструментів та обзаведення необхідними предметами хатнього вжитку; улаштування майстерень та підприємств для застосування праці колишніх ув'язнених; підшукування їм занять; надання юридичної та медичної допомоги; професійного та загальноосвітнього їх розвитку.

Таким чином, організація соціальної та моральної допомоги звільненим від відбування покарання перш за все переслідувала мету забезпечення безболісного відновлення ни-

¹ СУ РСФСР. 1918. № 53. Ст. 598.

² Там же. 1918. № 85. Ст. 890.

³ Там же. 1921. № 22. Ст. 138.

⁴ Див.: *Познышев С. В.* Основы пенитенциарной науки. М., 1923. С. 274.

⁵ Див.: О различных видах помощи освобожденным из мест лишения свободы // СУ РСФСР. 1924. № 86. Ст. 870.

ми соціально корисних зв'язків, востання в нове життя на волі.

II Всеросійський з'їзд працівників пенітенціарної справи розглянув питання практичної реалізації положень Кодексу про надання допомоги звільненим із місць позбавлення волі, які повинні бути прийняті в кожній губернії (області) і діяти на підставі спеціальних положень. У січні 1925 р. НКЮ РРФСР було затверджено Положення про Всеросійський та губернські (обласні, крайові) комітети допомоги тим, хто утримується в місцях ув'язнення і звільнений із них, згідно з яким така допомога має здійснюватися на основі «об'єднання державних, професійних, кооперативних та політичних установ і окремих діячів, які бажають боротися із злиднями, які ведуть до повторної злочинності»¹. Для втілення в життя цього завдання при Всеросійському та місцевих комітетах допомоги передбачалося створення спеціальних коштових та спеціальних фондів за рахунок відрахувань від прибутку підприємств місць ув'язнення, субсидій держави та громадських установ, пожертвувань і відрахувань окремих громадян, доходів від власних підприємств та заходів, які спеціально організуються для цього.

У Положенні запропоновані деякі конкретні форми допомоги звільненим з боку комітетів у центрі та на місцях: сприяння звільненим в поїздках на батьківщину або на місце роботи (служби); улаштування спеціальних гуртожитків, їдалень та ремесничо-виробничих підприємств; об'єднання звільнених в артелі; сприяння в амбулаторному лікуванні; допомога в обзаведенні на пільгових умовах робочим інструментом та предметами хатнього вжитку; улаштування бюро юридичної допомоги, бібліотек, читалень, клубів, лекцій та інших форм освітньої діяльності².

Комітети допомоги були організовані недостатньою мірою: вони були не в усіх місцевостях і допомога надавалася не усім, а тим, хто її потребував.

Відповідно до ст. 130 ВТК засоби для своєї діяльності комітети одержували за спеціальним асигнуванням по загальнодержавному і місцевим бюджетам, від доходів і прибутків підприємств, що організуються, та шляхом проведення інших заходів, а також від спеціальних або цільових внесків, які надходять від установ і приватних осіб.

¹ Бюл. НКВД РСФСР. № 5 (145). 1925; Циркуляр НКВД РСФСР от 5 октября 1928 г. № 324.

² Див.: Ширвиндт Е. Г. Наше исправительно-трудовое законодательство. М., 1925. С. 111; його ж. Советский патронат // Раб. суд. 1925. №№ 11—12; Ширвиндт Е. Г., Утевский Б. С. Советское пенитенциарное право. М., 1927. С. 149; Миллер Ф. Организация помощи освобождаемым из мест заключения // Администр. вестник. 1925. № 3. С. 41 та ін.

Із державного бюджету на надання допомоги звільнюваним щорічно перераховувалися незначні кошти. Головним джерелом коштів були 15 % відрахувань від прибутків робочих частин місць ув'язнення (ст. 179 ВТК).

Органи управління комітетів допомоги були побудовані за загальноприйнятою структурою і склалися із загальних зборів членів комітету, правління комітету, правлінь Всеросійського комітету ревізійної комісії (§ 10 Положення).

До складу правління Всеросійського комітету входили по одному представнику від ЦВК, НКЮ, НКВС, НК охорони здоров'я та ВЦРПС. Головне управління місцями ув'язнення РРФСР як найтісніше пов'язане з роботою комітету установи, крім заступника голови, мало ще одне місце в правлінні комітету.

Правління місцевих комітетів будувалися аналогічно Всеросійському правлінню (§ 15 Положення).

Ув'язнені, які не мали достатнього, необхідного для виходу на волю одягу, у першу чергу призначалися на платні роботи й із належного їм заробітку з їх відома придбувався потрібний одяг. Якщо заробітку ув'язненого було недостатньо для придбання одягу, начальник місця ув'язнення вживав заходів для повідомлення родичів ув'язненого про вислання необхідних для його виходу речей. Якщо ж після вжиття усіх перелічених заходів у звільненого не буде необхідного для певної пори року одягу, він видавався йому за казенний кошт.

Проте і це дуже важливе правило, яке передбачало всебічну допомогу від відбування покарання, не було повністю здійснено на практиці. До початку 30-х років, у зв'язку з перекрученнями в кримінальній і виправно-трудова політиці, систему соціальної допомоги звільненим від відбування покарання було скасовано.

У ВТК УРСР, затвердженому ВУЦВК і уведеному в дію з 1 листопада 1925 р., передбачалися спеціальні статті, присвячені наданню допомоги звільненим від відбування покарання. Так, в ст. 177 говорилося про організацію допомоги ув'язненим і звільнюваним із ВТК: надання матеріальної допомоги бідним ув'язненим; надання необхідної підтримки при поверненні їх на батьківщину або на місце постійного проживання після звільнення із ВТК; надання після звільнення із ВТК на перший час приміщення і харчів на пільгових умовах; надання позик на придбання робочих інструментів та обзаведення необхідними предметами хатнього вжитку; улаштування майстерень і підприємств для застосування праці колишніх ув'язнених; підшукування їм занять; надання

юридичної і медичної допомоги; їх професійний і загальноосвітній розвиток.

Стаття 178 називала конкретні органи, які були зобов'язані надавати допомогу звільненим від відбування покарання: комітети допомоги, що організуються НКВС на підставі особливого про них Положення, затвердженого РНК УРСР; особливі товариства, що організуються на загальних підставах, згідно з Тимовим статутом, розробленим НКВС за узгодженням з НКЮ, і діють під наглядом і керівництвом НКВС.

2 лютого 1928 р. НКВС УРСР за погодженням з Прокуратурою республіки надіслав на місця Положення про окружні комітети допомоги звільненим ув'язненим. Діяльність цих комітетів була спрямована на залучення звільнених від відбування покарання до суспільно корисної праці і попередження вчинення нових злочинів.

Згідно з цими вказівками на місцях були створені добровільні товариства «Геть злочинність!» та комітети допомоги звільненим із місць позбавлення волі. До складу комітетів залучалися підприємства (юридичні особи) та окремі громадяни (фізичні особи). Припускалося створення Всеукраїнського громадського центру з представників органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю (НКЮ, ВТУ, міліції тощо), науково-дослідних організацій, які розробляють питання боротьби зі злочинністю, а також представників Наркомпраці, Наркомосвіти та НК охорони здоров'я.

Для повсякденної роботи на місцях утворювалися президії з одним-двома звільненими працівниками, з невеличким технічним апаратом, який здійснював керівництво і контроль за діяльністю товариств на рівні регіону.

Кошти комітетів і товариств склалися із внесків підприємств на суму не більше 5 крб. та добровільних внесків громадян в розмірі 10 коп. Одне з перших таких товариств було створено в Харкові. III Всеукраїнський адміністративний з'їзд в резолюції за доповіддю «Завдання виправно-трудої справи», відзначаючи як позитивне явище організацію в Харкові товариства «Геть злочинність!» і беручи до уваги, що потреба в громадській допомозі звільненим і особливо звільненим з ВТУ значною мірою відчувається на місцях, визнав за необхідне створення товариств в інших найбільш великих центрах¹.

І вони створювалися у Києві, Дніпропетровську, Одесі, Полтаві, Житомирі, Ворошиловграді, Сталіно, Кривому Розі та інших містах України. Ураховуючи наявність у той час

¹ Див.: Добровольный работник. 1927. № 27, июнь.

безробіття, при суспільствах створювали спеціальні підприємства, де працювали звільнені з місць позбавлення волі. В Одесі функціонували чоботарська і слюсарно-механічна майстерні; в Полтаві — крохмальний завод, картонажно-папітурна, меблева, слюсарна майстерні та розробка кар'єру; в Харкові — завод «Допомога ув'язненим», де було організовано металообробне виробництво; в Дніпропетровську — два заводи черепичного виробництва. Всього на таких підприємствах товариств «Геть злочинність!» у 1929—1930 рр. працювало понад 1000 звільнених із місць позбавлення волі, у більшості своїй — рецидивісти.

Діяльність добровільних товариств з надання допомоги звільненим від відбування покарання в перші роки їх існування оцінювалася позитивно. Так, 26 липня 1930 р. президія Одеської міської Ради депутатів трудящих розглянула питання «Про діяльність товариства «Геть злочинність!» і визнала, що товариство «себе виправдало і заслуговує на всіляку допомогу та підтримання щодо охоплення колишніх засуджених і застосування до них методів трудового перевиховання»¹. Харківське товариство «Геть злочинність!» на початку 1930 р. за більш ніж шестимісячний період своєї діяльності було охарактеризоване як «один з кращих засобів боротьби з рецидивом»².

Відповідно до ст. 178 ВТК УРСР 1925 р. припускалося, що здійснення допомоги звільненим в УРСР покладатиметься в основному на окружні комітети допомоги звільненим, які діятимуть як державні організації, або товариства допомоги як громадські організації. До своєї діяльності вони мали залучати громадськість, господарські, кооперативні та громадські організації.

Проте аналіз діяльності таких комітетів і товариств на усій території УРСР показав, що в їх роботі не було зроблено істотних зрушень. В одних округах комітети не були створені, в інших — були організовані, але існували лише формально, не розгорнувши практичної діяльності. Причинами такого ставлення до організації надання допомоги звільненим називалися такі: завідувачі окружадмвідділами, начальники ВТУ, окружний суд та прокурори не виявили належної ініціативи і уваги; місцеві господарські, кооперативні організації не йшли назустріч цьому важливому почину; у деяких випадках окружні виконкоми з свого боку не вживали заходів щодо того, щоб окружадмвідділи розгорнули цю роботу і надавали комітетам матеріальну допомогу.

¹ ЦДАЖР УРСР. Ф. 8. Від. 14. Спр. 16732. Арк. 2, 3, 16, 23, 32, 34, 41, 61, 93, 99, 118.

² Там же. Спр. 16931. Арк. 184.

Оскільки діяльність комітетів допомоги не одержала належного поширення і фактично носила формальний характер, НКВС вважав за доцільне організувати не комітети допомоги, а товариства, які краще розв'язуватимуть завдання надання допомоги звільненим від відбування покарання.

НКВС вважав за необхідне вжиття таких заходів:

— найближчим часом заслухати на засіданні президій окружних виконкомів доповіді завідувачів окружадмвідділів про стан справи щодо організації допомоги звільненим ув'язненим і розробити директиви щодо розвитку цієї допомоги, з тим щоб там, де комітети ще не організовані або діють формально, негайно розпочати організацію товариств допомоги. Там же, де комітети діють і розвили свою роботу, і зараз не має, виходячи з місцевих умов, можливості і недоцільно створювати товариства допомоги, — посилити роботу комітетів, з тим щоб у недалекому майбутньому перетворити їх в товариства;

— маючи на увазі, що без активної участі місцевих господарських, кооперативних та державних установ і організацій навряд чи можливо чекати розвитку діяльності товариств і комітетів, слід надіслати цим організаціям директиви про вступ їх до товариства або комітету як юридичного члена;

— місцеві органи праці повинні допомагати товариствам або комітетам в наданні звільненим від відбування покарання будь-якої роботи, в тому числі й тимчасового характеру;

— з метою залучення громадськості до роботи товариств або комітетів необхідно, щоб активну участь в їх роботі брали члени місцевої Ради. І взагалі доцільно, щоб уся робота товариств або комітетів проходила за безпосередньою участю і контролем місцевої Ради;

— маючи на увазі потребу створення відповідного грошового фонду товариства або комітету, без якого неможливо розгорнути їх діяльність, НКВС видав усім ВТУ розпорядження про передачу їм коштів, одержаних із прибутку виробничої діяльності за п. 3 ст. 135 ВПК.

Ураховуючи, що цих коштів буде недостатньо, НКВС вважав за необхідне, щоб окружні виконкоми виділили товариствам або комітетам деяку суму і видали б директиву місцевим господарським та кооперативним організаціям про надання матеріальної допомоги товариствам або комітетам¹.

¹ Див.: Директива НКВД УССР хозяйственным и кооперативным организациям о материальном обеспечении деятельности обществ (комитетов) по оказанию помощи освобожденным из мест лишения свободы // Сб. положений, инструкций, циркуляров, распоряжений и важнейших приказов по ИТУ УССР. К., 1929. № 2 (23).

На жаль, ці, на перший погляд, своєчасні заходи не стали ефективним засобом поліпшення організації соціальної допомоги звільненим. Незабаром згідно з постановою РНК УРСР від 12 вересня 1931 р. «Про реорганізацію справи надання допомоги звільненим із виправно-трудових установ» добровільні товариства підлягали ліквідації. Циркуляром Управління ВТУ від 7 жовтня 1931 р. за № 123 «Про ліквідацію товариств допомоги звільненим із виправно-трудових установ і організацію бюро допомоги при виправно-трудових установах» при усіх ВТУ були створені бюро допомоги звільненим із місць позбавлення волі. У п. 19 даного циркуляру говорилося: «Бюро допомоги проводять свою роботу, широко залучаючи пролетарську громадськість, зокрема, членів судових секцій міських і районних Рад, представників місцевих комів виробничих організацій, ЛКСМУ та місцевих органів праці».

На бюро покладалися такі функції: надання трудової допомоги звільненим із ВТУ шляхом направлення їх на роботу на виробництво; надання допомоги при проїзді їх до постійного місця проживання; підтримання зв'язку з громадськими організаціями тих підприємств, де працюють звільнені з метою вивчення результатів їх культурного і трудового перевиховання¹.

Слід звернути увагу й на такі обставини. З самого початку заходи щодо надання допомоги звільненим розроблювалися одним відомством — НКВС УРСР. І хоча, на перший погляд, саме це міністерство зобов'язано і повинно займатися проблемами попередження рецидиву з боку раніше засуджених і надання їм соціальної допомоги, все ж воно було не в змозі вирішити усі проблеми і труднощі, що виникають у звільнених. Гадаємо, що принцип покладення на НКВС вирішення цих питань, пов'язаних з соціальною адаптацією звільнених від відбування покарання, був невірним. Ради депутатів трудящих стояли осторонь, НКВС зверталося до них тільки з проханнями та закликами, які належним чином на місцях не сприймалися.

З другого боку, НКВС через окружні виконкоми здійснювало тиск на господарські, кооперативні та інші державні органи і організації, без урахування економічної зацікавленості в наданні допомоги звільненим від покарання і застосування їх праці на своїх підприємствах.

І останнє. У перші роки радянської влади громадська свідомість не була готова до правильного сприйняття проблем і труднощій, з якими стикалися звільнені.

¹ ЦДАЖР УРСР. Ф. 8. Оп. 14. Спр. 18337. Арк. 93, 166, 170.

Таким чином, НКВС УРСР після низки нововведень вирішило повернутися до створення спеціального органу (бюро при ВТУ) у своїй системі, що, зрозуміло, дозволяло вирішити деякі проблеми тільки на першому етапі соціальної адаптації звільнених. В подальшому вони виявилися наданими самі собі, і попередження рецидиву злочинів з їх боку, побутове і трудове улаштування, відновлення соціально корисних зв'язків були пущені на самовплив, залежали від стихійного збігу обставин (об'єктивних і суб'єктивних) у кожної конкретної особи.

Надійшла до редколегії 10.04.97

ПАМ'ЯТІ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЮРИСТІВ

ВАСИЛЬ ПИЛИПОВИЧ МАСЛОВ (1922—1987)

4 лютого 1997 р. виповнилося 75 років від дня народження видатного ученого-правознавця, організатора юридичної освіти та науки України, колишнього ректора Харківського юридичного інституту і Голови ради ректорів Харківського вузівського центру, члена-кореспондента Академії наук України, доктора юридичних наук, професора **Василя Пилиповича Маслова**.

Усе свідоме життя В. П. Маслова було пов'язано з Харківським юридичним інститутом, де він навчався і працював 43 роки.

Вісімнадцятирічним юнаком у 1940 р. він прийшов у прикордонні війська, а у перші дні Великої Вітчизняної війни його за особистим проханням було направлено у діючу армію на фронт, де він мужньо боровся з німецько-фашистськими загарбниками.

12 серпня 1942 р. під Ржевим Василя Пилиповича було тяжко поранено і до грудня 1943 р. він знаходився на лікуванні у військових шпиталях. Ратний подвиг В. П. Маслова високо оцінила Батьківщина, за що його було нагороджено бойовим орденом та 6 медалями.

У 1949 р. він став студентом Харківського юридичного інституту і пройшов тут шлях від студента до ректора, від асистента — до професора, члена-кореспондента Академії наук України.

Наукова спадщина В. П. Маслова дуже значна. Він є автором дев'яти монографій, що виконані ним одноособово, співавтором трьох колективних монографій. За його редак-